

1863-1873 DÖNEMİNDE ORTA ASYA'DA RUS-İNGİLİZ REKABETİ

Halil ÇETİN

Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Asırlar boyunca bozkırlarında ve ovalarında hiç bitmek bilmeyen bir hareketlilik sergileyen Orta Asya coğrafyası, bu özelliğini hiç kuşkusuz medeniyetler arasında bir kavşak, değişmeyen bir güzergah olmasından alıyordu. Yeni Dünya'nın keşfi ve diğer gelişmeler sonucunda Doğu ile Batı arasında önceki devirlerde gördüğümüz bu yoğun temasların hızı ve hacminde bir gerileme olmuştur. Sömürgecilik çağında farklı gayelerle tekrar ivme kazanan hareketlilik bu defa zamanın en güçlü iki devleti, Çarlık Rusyası ile Büyük Britanya'nın bölgede bir nüfuz mücadelesinden ileri geliyordu. Rusya ekonomisine pazar ararken, İngiltere en önemli sömürgesi Hindistan'ı bir güvenlik çemberi içine alma endişesindeydi. Bu çalışmada, hedeflenen siyasi çözümlerin hangi safhalardan geçtiği konu edinilmiştir. Nihayetinde bölgenin iki nüfuz alanına ayrılması şeklinde bir uzlaşma noktasına varılmıştır. Mücadelenin başlangıcından sonuna kadar, hedef ve yöntemlerinde ciddi bir değişikliğin görülmediği bu rekabetin Osmanlı topraklarında da (Kıbrıs ve Boğazlar) sergilenmiş olması meselenin aslında ne kadar geniş bir coğrafyayı kapsadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler:

Orta Asya, Nüfuz Mücadelesi, Rusya, İngiltere

GİRİŞ

XV. yüzyılın sonlarında Timuroğulları hakimiyetindeki Altın Ordu Devleti tarih sahnesinden çekildiğinde, yerini prenslikten devlete yükselen Çarlık Rusyası'na devrediyordu. Bu devlet, tarihi boyunca göle atılan bir cismin sürekli genişleyen dalgalar meydana getirmesi misali bir yayılma, genişleme eğilimi göstermiştir. Bozkır'ın meşhur cengâverleri Cengiz ve Timur'un bir ömre sığdırdıkları fetihlerinin aksine, Rus Çarlarının varislerine intikal eden ve asırlarca süren bu yayılma, XIX. yüzyılın ortalarında kuzeyde Kuzey Buz Denizi'ne, batıda Doğu Avrupa uçlarına, güneyde Karadeniz, Hazar ve Aral sahillerine, doğuda ise Sibiryaya Ovası ve Orta Asya bozkırlarına ulaşıyordu. Bu ilerleme, karşısında ciddi bir engel bulmadıkça devam etmiş, ne zaman ki bu durum uluslararası arenada mevcut olan hassas dengelerin sarsılması noktasına ulaşmış, işte o zaman geçici bir sekteye uğramıştır. Bu sarsılma noktası, bazen Rusya'nın Boğazları da içeren ve Osmanlı Devleti aleyhine olan büyümesini durduran 1840 Londra Anlaşması gibi bir dizi görüşmelerle atlatılabilirken, bazen de yine aynı coğrafyada cereyan eden 1853 Kırım Harbi gibi savaşlara sebep oluyordu. Bu savaş, diğer neticelerinin yanı sıra 1853'de Çimkent'i işgal ederek Türkistan'ın kapılarına dayanan Çarlık Rusyası'nı on yıllık bir süre için de olsa durdurmuştur. Bu on sene zarfında, bir takım reformlar yapan ve geliştirdiği yeni politikaların ardından tekrar Orta Asya içlerine yönelen Rusya, bölgede bir başka hâkim unsur olan ve sanayisinin hammadde ihtiyacını büyük oranda karşıladığı Hindistan gibi zengin toprakları elinde bulduran İngiltere ile uzun süre devam edecek bir diplomasi trafiğine başlayacaktı. Çalışmamızın da temel konusu olan bu diplomatik mücadele, burada ne iki "emperyalist" devletin çıkar mücadelesi ne de uluslararası ilişkiler disiplini açısından değerlendirilecektir. İncelemek istediğimiz, sadece bu iki gücün bölgedeki hakimiyetlerinin hudutlarını tespit etmek için ileri sürdük-

leri *tampon bölge, nüfuz alanı ve sınır hattı* fikirlerini ve bu fikirlerin uygulama alanındaki izdüşümleridir. Değerlendirmelerimizi yaparken, bu ilişkilerin yoğunluk kazandığı 1863-1873 dönemi zaman sınırlarımızı belirlemektedir.

DOĞU'DA RUS-İNGİLİZ REKABETİ

Rus-İngiliz rekabeti, aslında bu coğrafyaya münhasır bir olgu değildir. İran üzerinde söz sahibi olma gayretleri de bu mücadelenin farklı bir boyutudur. Keza Boğazlar meselesi de bu çerçevede değerlendirilmektedir. Bütün bu hadiselerde İngiltere'nin tek amacı vardır; Hindistan'ın güvenliği. 1878'de Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçmesi ile 1882'de Mısır'ın İngilizler tarafından işgali, rakip farklı da olsa hep bu amaca matuftu. Hindistan'ın İngiltere için niçin bu kadar önemli olduğu ilgi alanımızın dışında olduğu gibi, Hindistan yolunun güvenliği meselesi de konumuz kapsamı dışındadır.

Çarlık Rusyası ile Büyük Britanya'nın Asya'daki rekabeti esasen Çar Deli (Büyük) Petro (1682-1725)'ya kadar dayandırılmaktadır (*Saray, 1983-4: 400; Boulger, 1879: II, 338*). O zamanlar bu rekabetin temelinde, Rusların İngiliz kontrolündeki Hindistan'ı işgal etmek istemeleri yatmaktadır. Bunun bir göstergesi ise 1715'de Albay İvan Bucholz'u İrtiş'e; 1716'da ise Prens Alexander Bekoviç Çekovski'yi Hive'ye göndermesidir. Ancak, bu girişimler neticesiz kalmıştır. XVIII. asır Rusların Kazak bozkırlarını ve Kafkaslar'ı işgal ve buralarda hakimiyetlerini tesis etmekle geçmiştir. XIX. asrın başına gelindiğinde, batıda Napoleon Bonaparte hadisesi Rusların dikkatlerini doğudan batıya yöneltmiştir. Moskova'ya ulaşan bu tehlikenin atlatılmasının ardından, Kafkaslar ve İran üzerindeki nüfuz mücadelesine devam eden Çarlık Rusyası, 1813'de Gülistan ile 1826'da Türkmençay anlaşmalarıyla bu amacın0a ulaşmıştır. İngiltere de vaziyeti kurtarmak için 1814 senesinde İran ile bir Dostluk ve Ticaret Anlaşması imzalayarak sarsılan dengeyi yeniden tesis etmeye gayret etmiştir.

Bu tarihten itibaren, İngilizler hiç hissetmedikleri kadar Hindistan'ın kuzeyden ve batıdan bir tehdiye açık olduğunu görmüşler ve bunun tedbirlerini alabilmek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bu, aynı zamanda Orta Asya'da Rus-İngiliz rekabetinin başladığı anlamına geliyordu (*Boulger, 1879: II, 339*). Batı bölgesini az çok güvenlik altına alan İran ile imzaladığı anlaşmaya ilaveten, şimdi de Hindistan'ın kuzeyini, yani Afganistan'ı bu güvenlik çemberine dahil etmenin yollarını aramaya yönelmiştir. Bu amaçla Hindistan'daki İngiliz Valiliği görevlilerinden M. Elphinstone ile H. Pottinger'i gerekli inceleme ve araştırmaları yapmak için Afganistan'a gitmişlerdir (1).

Rusların teşvik ve yardımlarıyla İran'ın 1833'de Merv ve Herat'ı işgal teşebbüsü, İngiltere'nin Hindistan'ın müdafaası için merkezini Afganistan'a nakletmesi ile sonuçlanmıştır. Zira Herat'a karşı yapılan bir sefer, dolaylı olarak Hindistan ile İngiltere'ye yapılmış sayılmakta ve bu durum ise, İngiltere'nin artık İran üzerinde ciddi nüfuz kaybı anlamına gelmekteydi. Bununla birlikte, İngiltere Türkistan'da muhtemel Rus yayılmasına karşı bir ittifak zinciri oluşturma çabası içine girmişti. Türkistan Hanlıkları olan Hive, Buhara ve Hokand ile Afganistan'a elçiler göndermişler, onlar da zemin oluşturmak için gerekli imkanları araştırmışlardır (2). Ancak, İngiltere'nin 1842'deki Afganistan'ı işgal girişiminin hezimetle neticelenmesi, Rusya'ya Türkistan'da daha aktif bir siyaset izleme cesaretini vermiştir. Fakat, Kırım Harbi'nin Rusların aleyhinde sonuçlanması bu yayılmayı on yıl kadar ertelemiştir.

ORTA ASYA'DA KIZIŞAN REKABET: 1863-1873 DÖNEMİ

1863-1869 Yılları Arasında Çarlık Rusya'sının Bölgedeki Faaliyetleri ve İngiliz Devleti

1863 senesinde tekrar ivme kazanan Rus ilerlemesi, beraberinde Orta Asya tarihinde bir dip-

lomatik kriz de meydana getirmiştir. Bu hadise, ister istemez Hindistan hakimi İngiltere'yi de etkileyecekti. Türkistan'da Rus-İngiliz rekabetinin kızışmaya başladığı bu dönüm noktasında dostâne veya düşmanca her iki tarafın birbirleriyle ilişkiye geçmeleri artık kaçınılmaz olarak gözüküyordu. Baymirza Hayit'in ifadesiyle "ağız kavgası" artık başlıyordu (*Hayit, 1995: 118-119*).

1863 senesi aynı zamanda İngilizlerin müttefiki olan Afgan hanı Dost Muhammed'in ölümü ve akabinde varisleri arasında baş gösteren taht mücadelelerinin de başladığı senedir. 1855'de imzalanan ve 1857'de yenilenen İngiliz-Afgan anlaşması ile "birinin dostu diğerinin de dostu, birinin düşmanı diğerinin de düşmanı" olarak kabul edilmişti. Bu ittifakla Afganistan'da tam bir kontrol sağlayan ve Kırım Harbi ile Rus tehdidini bertaraf eden İngiltere, 1857'de İran ile imzaladığı anlaşma ile de batı cephesini güvenliğe almış oluyordu. Fakat, Rusya ekonomik, idarî, adli, askerî ve serfliğin kaldırılmasıyla da önemli bir sosyal reformlar zinciri ile güçlü bir yapıya kavuştuğunda yarım kalan işlerini bitirme kararlılığında idi. Bu kararlılık, gelişen ekonomisinin hammadde ihtiyacını karşılayıp, endüstrisine yeni pazarlar temin etmek, Kırım Savaşı ile kaybedilen onurunu yeniden elde etmek, sınırlarını ve dolayısıyla kârlı Orta Asya ticaretini güvenlik altına almak gibi sebeplerden ileri geliyordu. Rusya, Kırım Harbi ile siyasî istikbalinin Batı'da olmadığını idrak ettikten başka, iktisadî yönden de gelişen ekonomisi için Avrupa'da rekabet edemeyeceğinin farkındaydı (*Kaushik, 1970: 41-42*).

Stratejik endişelere, ticarî çıkarılara ve hakimiyet mücadelesine dayanan Asya'daki Rus-İngiliz rekabetinin başlıca özelliği Rusya'nın ilerlemesine karşı İngiltere'nin bir müdafa yolu seçmesidir (3). Bu savunma siyaseti ise askerî planda değil, uluslararası ilişkiler ve diplomasi alanında cereyan etmiştir. Bu tarz ise Rusya'nın

uluslararası sıkıntılara ve başarısızlık riskine rağmen benimsediği bir yoldu (Gillard, 1968: 121). İngiltere'nin tek hedefi olan Hindistan'ın güvenliğinin sağlanması meselesi Rusya tarafından anlayışla karşılandığı müddetçe bu ilişkilerin askerî sahaya kayması ihtimal dahilinde değildi. Zira, Rusya ile İngiltere'nin bu mücadelesi bir "danışıklı dövüş"ten ibaretti ve tarafların birbirlerine verdikleri tavizler her zaman karşılıklı olmuştu. Bu çalışmamızın gayesi de bu danışıklı dövüşün aşamalarını incelemek ve karşılıklı tavizlerin izini sürmek olacaktır.

1864 yılında Rusya'nın Hokand Hanlığı'nın önemli şehirlerinden biri olan Çimkent'i ve ticarî açıdan gayet değerli olan Taşkent şehrini işgali, bu rekabetin bundan sonraki seyrinin nasıl bir yol takip edeceğinin ipuçlarını vermektedir. 1 Kasım 1864'de ilk açıklama Hariciye Vekili A.M. Gorchakov (1856-1882)'dan geldi. Avrupa'nın hemen hemen tüm başkentlerine gönderdiği notada bu işgalin gerekçesi şu şekilde izah ediliyordu: "Asya milletleri aşikâr ve etkili bir otoriteden başka hiçbir şeye hürmet etmezler. Rusya'nın Orta Asya'daki tavrı İngiltere, Fransa, Hollanda ve Amerika'nın kendi kolonilerindeki davranışlarından farklı değildir." Gorchakov bu nota ile işgallerin ayrıca medeniyete ve huzurun tesisine hizmet edeceğini bildiriyordu (Hayit, 1995: 70). Uluslararası arenada işgallerin meşrû zemini böylece yakalanmış oluyordu ki bu notanın Avrupa'da Rus istilasına karşı ciddî bir tepki uyanmamasında etkili olduğu bir gerçektir. Bu işgaller görünürde St. Petersburg'un bilgisi dışında gerçekleşmişti, ama şehirleri işgal eden General Cherniaev bizzat Çar tarafından taltif edilerek kendisine elmas işlemeli bir kılıç hediye edilmiştir (Wheeler, 1965: 116; Curzon, 1967: 316-317). Burada da askerî disiplini hiçe sayarak işgal girişiminde bulunan, ama neticede başarılı olan komutanların onurlandırılmasında gösterdiği hassasiyet, merkezî hükümetin Orta Asya siyasetine ışık tutacak bir hadisedir. Rusya'nın bu iş-

galler esnasında sıkı sıkıya benimsediği bir diğer tavır da hemen bir teminat vermesidir. Bu teminat genellikle yapılan işgalin son olduğu, Rusya'nın doğal sınırlarına ulaştığı veya duruma göre, Afganistan ile Hindistan'ın Rusya'nın ilgi alanının dışında olduğunun belirtilmesi şeklindedir (Boulger, 1879: II, 347) (4).

1869-1873 Dönemi ve Çözüm Arayışları

Tarafsız Bölge: 1868'de Buhara'nın yapılan savaş neticesinde Rusya'nın bir vasalı konumuna indirgenmesi ile Semerkand şehri de dahil topraklarının büyük bir kısmı Rus idaresine geçmesi ve İngiliz kamuoyunun yoğun tepkisi sebebiyledir ki İngiltere artık aktif bir şekilde Rus yayılmasına set çekme yollarını aramaya yönelmiştir. Bu süreç ise, 1869 senesinde başlayıp 1873'de bölgenin iki nüfuz alanına ayrılmasının kararlaştırılmasına kadar devam eder. Bu sürecin başlamasından önce, İngiltere'nin Rusya'nın yayılması karşısındaki duyarsızlığını bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden ve diplomatik gelişmelerden haberdar olan yayıncı C. H. Rawlinson 1865'de *Quarterly Review*'de yayınlanan makalesinde şu şekilde tasvir etmektedir: "Halihazırda Orta Asya'da cereyan eden hadiseler İngiliz halkının ilgisizliği modern tarihteki tepki olaylarının en ilginç olarak görülmelidir." Bunun sebepleri olarak da Hindistan Umumî Valisi Lawrence'ın takip ettiği "ustaca faal olmama" siyaseti, Kırım ve Afgan savaşlarının askeri tedbir alma risk ve isteğini söndürmesi, Orta Asya'da gelişen olayların Avrupa gündemine girmemesi ve dolayısıyla Rusya'ya karşı bir ittifak oluşturma ihtimalinin uzak olması ile İngiliz Hükümeti'nin meseleyi meydan okuma yolu ile değil de müzakereler yolu ile sonuçlandırma gayretleri gösterilmektedir (Gillard, 1968: 126-127).

Tarafsız bölge, nüfuz alanı ve sınır hattı kavramları Rus-İngiliz rekabetinde ulaşılması hedeflenen diplomatik çözümleri ifade etmektedir.

Tarafsız bölge fikri nihâf olarak varılan anlaşmanın kapsamında yoktur, fakat bu sonuca ulaşma aşamalarında iki devletin de bazı dönemlerde ileri sürdükleri bir çözüm önerisidir. Her iki devletin uluslararası sınırları dışında kalan, ancak topraklarına katmadan belirli bir hakimiyet kurduğu sahalara olan nüfuz alanı konusu ise Rusya için Türkistan, İngiltere açısından da Afganistan anlamına geliyordu. Bu “Diplomatik Savaş” veya “Ağız Kavgası”nın netice itibarıyla karara bağlanan noktası ise sınır hattı meselesidir. Bu sınır kuzey Afganistan hududu veya yukarı Amu-Derya olarak çizilmiş, dolayısıyla Türkistan iki nüfuz alanına taksim edilmiştir.

Ağustos 1865’de İngiliz Dışişleri Bakanı John Russell ile 1867’de Hindistan Valisi Lawrence’in uluslararası ilişkilere yansımayan sınırların tespitine dair önerileri göz ardı edilirse, Rusya ile İngiltere arasında Türkistan’da nüfuz alanı meselesinde ilk resmî teklif İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Clarendon’dan 27 Mart 1869’da geldi. Bu sorun ile alakalı 109 notanın ilki olan bu notada, iki gücün toprakları arasında itibar edilecek bir tarafsız bölge oluşturulmasının gerekliliğine değiniliyordu. Bu notanın verildiği Rusya’nın Londra Büyükelçisi Baron Brunnow ile yapılan görüşme sonunda, elçinin Clarendon’a takdim ettiği Gorchakov’un bir mektubunda da böyle bir tarafsız bölge fikri ileri sürülmüştür. Ancak, Rus Dışişleri Bakanı’nın bu bölge rolünü üstlenebilecek en uygun ülkenin Afganistan olacağını düşünmesi, teoride iki devletin diplomatik bir çözüm bulmada mutabık olduklarını göstermesine rağmen, pratikte farklı anlayışlara sahip olduklarına işaret etmektedir. Bundan sonrası artık “Niçin Afganistan veya başka bir bölge” sorusuna aranacak cevaptan ibarettir.

17 Nisan’da Gorchakov’a iletilmek üzere İngiltere’nin St. Petersburg Büyükelçisi Rumbold’a gönderilen notada Clarendon, “Hindistan Hükümeti’nin Afganistan’ın tarafsız bölge şartlarını taşımadığını, çünkü Afgan sınırının iyi bir bi-

çimde tespit edilemediğini, Rusya’nın bu sınıra dayandığında bölgedeki aşiret reislerinin aralarındaki mücadelelere er ya da geç taraf olabileceğini, bunun da iki devlet arasında varılan anlaşmalara riayet etmede sorun çıkaracağını” bildirmektedir. Dolayısıyla, her iki ülke askerlerinin ihlal etmelerine izin verilmeyecek bir sınır olarak Buhara’nın güneyinde yukarı Amu-Derya’nın iki ülke topraklarını ayıran sınır hattı olarak kabul edilmesini, böylece gelecekte meydana gelebilecek tartışmaların endişesinin de giderilmiş olacağı” biçimindeki düşüncesini belirtmektedir (*British Documents, 1985: no.13*) (5). Varılan son anlaşma göz önüne alınırsa, İngiltere’nin başladığı noktada ne kadar kararlı olduğu görülecektir.

Bu farklı görüşlerin ortak noktası ise Afganistan’ın kuzey sınırlarının tespit edilmesi meselesidir. Burada karşılaşılan zorluk ise Afgan Emiri Dost Muhammed’in ölümünden sonra başlayan veraset kavgalarından oğlu Şir Ali’nin galip çıkması ve babasından intikal eden topraklar üzerinde yeniden hakimiyet kurması ile gündeme gelen Buhara ile Afganistan arasında tartışmalı konumda olan Bedehşan başta olmak üzere bir takım bölgelerdir. Bedehşan bölgesi büyük bir stratejik öneme sahip olduğu için bu konudaki görüşmeler uzun süre devam etmiştir. Burası Buhara’yı tehdit eden bir ordu için önemliydi ki bu durum Rusya’yı rahatsız ederdi; aynı şekilde Hindukuş geçitlerine sahip olmak için vazgeçilmez bir noktaydı ki bu vaziyet de İngiltere’yi huzursuz ederdi (*Gillard, 1968: 128*).

Şir Ali Han’ın Afganistan’daki meşrû hükümlerliliğinin sınırları, babası Dost Muhammed’in ölümünden önce otoritesini kurduğu yerler olarak kabul edilmesi İngiliz Hükümeti’nin talebiydi. Bu istek de İngiltere’nin yeni St. Petersburg Büyükelçisi Sir Andrew Buchanan tarafından 26 Temmuz 1869’da Rus Çarı II. Alexander’a iletilmişti (*British Documents, 1985: no.112*). Ancak, Çarın meseleyi hükümet çevre-

lerinin etkili simalarından olan Harbiye Nazır Miliutin ile yaptığı müzakeresinde bakan bu teklife karşı çıkmıştır. III. Napoleon'un, I. Napoleon'un işgal ettiği topraklar üzerinde nasıl hiç bir meşrû hakkı olamazsa, Şir Ali'nin de böyle bir yasal hakkı olamazdı. Ayrıca, Afganistan ile Amu-Derya arasında uzanan Afgan Türkistanı tabir olunan Amu-Derya vadisinin, Çin ve Hazar arasında çok önemli bir ticaret yolu olabilirdi (*British Documents, 1985: no.113*).

İngiltere ve Rusya'nın Türkistan'daki anlaşmazlıklarını çözüme kavuşturabilmeleri için bir görüşme tertip etmeleri kaçınılmaz hale gelmişti. Bunun için 3 Eylül 1869'da iki devletin Dışişleri Bakanları Heidelberg'de bir konferansta bir araya gelip sınır meselesini görüştüler (6). Gorchakov görüşmelerin başlangıcında imparatorun "toprakları genişletmenin zayıflığın artışı" olarak değerlendirmesini ve Rusya'nın daha da güneye inme niyetinde olmadığını Clarendon'a ileterek Çarın teminatını bildiriyordu. İngiliz bakan ise Rusya'nın son beş yıl içinde Türkistan'da gerçekleştirdiği işgalleri gündeme getirerek, bundan sonraki muhtemel hedeflerin Belh veya Hindukuş olabileceğini vurguluyordu. Bu yakınlaşmanın Hindistan'ın güvenliğini tehdit edeceğini, böyle bir durumdan kaçınmanın yolunun ise iki ülke toprakları arasında bir tarafsız zeminin oluşturulması olduğu söylüyordu.

Gorchakov bu müzakereler esnasında Afgan Emiri Şir Ali'nin komşu devletler aleyhine sergilediği saldırgan tavırları dile getirmiştir. Ancak Hindistan'ın yeni atanan Valisi Lord Mayo'nun Heidelberg'den önce Afgan Emiri ile Hindistan'ın Umbella şehrinde yaptığı görüşmelerde emire bu konuda gerekli tavsiye ve uyarıların yapıldığı ifade edildikten sonra, Afgan Emiri'nin şu sıralarda o bölgedeki faaliyetlerinin kendi meşrû topraklarında hakimiyetini güçlendirmeye yönelik çabalar olduğu izah edilmiştir. Bununla birlikte Lord Clarendon, Rus ve İngiliz toprakları arasında çok istenen tarafsız bölgenin sınır hattı ola-

rak Amu-Derya'yı görüşme gündemine getirmiştir. Rus Vekili ise nehrin güneyindeki toprakların Buhara Emiri'ne tâbi olduğunu ve bu meselenin de iki güç arasında anlaşmazlıklara yol açabileceğini, bunun için Afganistan'ın bu tarafsız bölge rolüne daha uygun olacağını dile getirmiştir. Buna mukabil Clarendon, Afgan sınırının iyi tespit edilemediği ve emirin daha evvel Afganistan'a tabi olan, fakat Rusya tarafından bağımsız kabul edilen küçük beylikleri hakimiyeti altına almak için çaba sarf edebileceğini belirtmiştir. Rusya'nın Hariciye Vekili Afgan Emiri'nin bu gayretlerinde serbest olduğunu, ancak Buhara Hanlığı'na karşı girişilecek bir saldırı hareketinin Rusya'ya karşı yapılmış kabul edilebileceğini beyan etmiştir. Son olarak, Clarendon, St. Petersburg'da hüküm süren bir yanlış anlamayı düzeltmek istemiştir. O da İngiliz Başbakanı Gladstone'un Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmasında ileri sürülen "bir tarafsız bölge olarak düşünülen şeyin netleştirilmesinde Rusya'nın isteksiz olduğu" şeklindeki demecidir ki Dışişleri Bakanı, Gladstone'un asıl beyanının "meselenin zorluklardan uzak olmadığı ve henüz halledilemediği, ancak iki tarafın da bir sonuca ulaşmada samimi ve istekli olduğunu" zikretmiştir.

Heidelberg Konferansı iki ülkenin hakim olduğu topraklar arasında prensipte bir tarafsız bölge tesisinin gerekli olduğundan yola çıkılarak gerçekleştirilmişti. Ancak bir uzlaşmaya varılmadan dağılmasıyla taraflar ileri sürdükleri planların tarihî, coğrafi, siyasî ve topoğrafik temellerini oluşturma yoluna başvurmuşlardır. Bu amaçla Hindistan'daki İngiliz Valiliği, Afganistan'ın kuzey sınırı ile ilgili düşünce ve delillerini içeren, Kalküta'da hazırlanmış olan Memorandum'u 14 Eylül'de St. Petersburg'a elçisi Buchanan vasıtasıyla iletmıştır (*British Documents, 1985: no.125*). Buna göre, Buhara Hanlığı'nın nehrin güneyinde Kerki ve Çarcuy şehirleri hariç bir meşrû talebi olmamalıdır. Zira Afganistan hakimi Ahmet Şah, 1751'de Afganistan

Hanlığı'nı kurduğunda Meymene, Andkuy, Őiberhan, Belh, Şir-i pul, Kulm ve TaŐkurgan ve Bedehşan'a valiler göndermiştir. Dost Muhammed de 1850-9 arasında, bu bölgede Afganistan'ın hakimiyetini sađlamlaŐtırmıŐtır. Esasen bu dönemde Kerki ve arcuy Şehirleri dışında, Buhara'nın nehrin güneyinde bir otoritesi kalmamıŐtır. Bu hudut Kerki'nin Őehir sınırının başladığı Hoca Salih köyüne kadar uzanmaktadır. Tartışmalı olan tek bölge ise Meymene eyaletidir ki bağımsızlığı Şir Ali tarafından vergi karŐılıđında garanti edilmiştir (7).

Nüfuz Alanı: 1869'da Hindistan Valiliği'ne atanan Mayo, Orta Asya'nın iki nüfuz alanına ayrılması için baskı yapmaya başlamıştı. 3 Haziran'da bir tarafsız bölge yerine Rusya ve Hindistan arasında 'bağımsız devletlerden müteŐekkil geniş bir hudut' meydana getirilmesini önermiŐtir. Afganistan, KaŐgar ve Kelat İngiltere'nin nüfuz alanını oluŐtururken, Hive, Buhara ve Hokand da Rusya ile aynı iliŐki içinde olacaktı. Her iki büyük g birbirlerinin alanlarına karıŐmamak için bir 'karşılıklı müdahale etmeme ahdi'ne sadık kalacaklardı. Bu görüŐmeleri yürütmek için Vali Mayo, T. Douglas Forsyth'i St. Petersburg'a gönderdi (*Becker, 1968: 60*).

T. D. Forsyth, Ekim 1869'da St. Petersburg'a ulaşmış ve ilk görüŐmesini DıŐıŐleri Bakanı Gorchakov ile 30 Ekim'de gerçekleŐtirmiŐtir. Orta Asya'daki Rusya ve İngiltere'nin çıkarları ile alakalı yaptığı görüşmelerin raporunu (8) (*British Documents, 1985: no.222*) Elçi A. Buchanan'a iletmiştir. Bu rapordaki bilgilere göre Rus DıŐıŐleri Bakanı Mayo'nun 'aracı bağımsız devletler' fikrini muğlak bulduğunu, zira İngiltere'nin Afganistan ile olan münasebetlerinin Rusya'nın Buhara Hanlığı ile olan iliŐkilerine benzediğini ifade etmiştir.

Forsyth'in Rus DıŐıŐleri Bakanlığı Asya Masası Müdürü M. Stremoukhov (1864-75) ve Harbiye Nazırı Miliutin (1856-81) ile yaptığı mza-

kereler de önemli gelişmeler olmuştur. Stremoukhov Belh, Kunduz ve Bedahşan'ı içeren bir tarafsız bölge fikrini ileri sürerken, Miliutin de halihazırda Şir Ali'nin sahip olduğu tüm vilyetlerin Afganistan olarak kabul edilmesi ve bu sınırların ötesinde hiçbir nüfuz mücadelesi ve müdahalede bulunmaması, bunun için de İngiltere'nin yetkisini kullanmasının gerekliliğini ifade etmiştir. Aynı Şekilde, ona göre Rusya da Buhara'yı Afgan sınırına tecavüzden alıkoyacaktı. Bu görüşmelerin en mühim noktası ise "Őayet bu devletler patronları ve koruyucularına kötü tavır takınırlar veya onların varisleri, yapılan anlaşmalara riayet etmek istemezlerse bu durumda iki büyük devletin cezalandırmalarının boyutu ne olacaktır?, bir başka ifadeyle rneğin Rusya kendi istek ve iradesine aykırı olarak Buhara tarafından iŐgale tahrik edilse ve Rusya da bu ülkeyi işgal etse, o zaman bu hareketi İngiltere ve Rusya arasındaki anlaşmalara ters düŐer mi?" Şeklinde gelen sorudur. Forsyth'in kiŐisel cevabı ise "Afganistan'ın bütünlüğü muhafaza edildikçe herhangi bir cezalandırmaya, hatta kısmen veya tamamen ülkenin işgaline bir tepki verilmeyebilir." olmuştur. Böylece Rusya ve İngiltere kendi nüfuz alanlarında tam bir hareket serbestisi kazanmıŐlardır. Çünkü, Londra Forsyth'in bu yorumuna karşı hiçbir açıklama yapmamıŐ, Mayo da onun çalıŐmalarından fazlasıyla memnun olmuştur (*Becker, 1968: 61*).

4 Kasım'da Forsyth'in Stremoukhov ile yaptığı bir diğer görüşmede meselenin detayları deđerlendirilmiŐtir. Bunlar arasında Bedehşan'ın siyasi durumu gündeme gelmiŐtir. Rusya bu Őehrin hassas bir noktada olduğunu, çünkü Rusya'nın müttefiki olan Hokand Hanı'nın Bedahşan'ın sınırında olan Kulab'da hakimiyetini kurmak için çaba sarf ettiğini, eğer Bedahşan Emiri de burada bir hak talep ederse çıkacak muhtemel problemin iki büyük g arasındaki karşılıklı iyi niyete zarar verebileceği endiŐesini dile getirmiştir. St. Petersburg'da bulunan Buhara elçisine

Bedahşan'nın durumu sorulmuş, o da Dost Muhammed'in Herat'ı ele geçirmesinden beri buranın Kabil'e bağlı olduğunu bildirmiştir. Neticede belirsizliğin giderilmesi için iki tarafın da daha teferruatlı çalışma yapmalarının gerekli olduğu kararı verilmiştir.

D. Forsyth 5 Kasım'da da Çar II. Alexander ile görüşme imkânı bulmuştur. Çar, iki ülke toprakları arasında oluşturulması düşünülen tarafsız bölge fikrini benimsediğini ve eğer Şir Ali'nin kafasından Afganistan topraklarını genişletme fikri atılırsa Orta Asya'da barışın tesis edileceğini beyan etmiştir. Bu görüşmeden bir gün sonra Bedahşan'ın Afganistan'a bağlı olduğu onaylanmıştır. Bu görüşmeler neticesinde Orta Asya'da nüfuz alanı ve tarafsız bölge meselelerindeki çözüm arayışları belirli bir aşamaya getirilmiştir. Bu iki farklı gibi görülen öneriler esasen birbirlerini tamamlayıcı niteliktedirler. Oluşturulmak istenen tarafsız bölge iki nüfuz alanı arasında bir çizgi halinde -sınır hattı- tesis edilebildiği sürece uzlaşma sağlanabilirdi. Varılan nokta da bu olmuştur. Çünkü, Amu-Derya'nın güneyinde Şir Ali'nin otoritesinin güçlü olduğu kabul edilmiş ve Londra ile Kalküta bir tarafsız bölge ihtimalini gözden çıkarmıştır (*Becker, 1968: 61*)

Sınır Hattı: 1869 senesi sonlarında Türkistan'da Rus-İngiliz rekabetinde nüfuz alanı mücadelesinin son aşama olarak sınır hattı meselesi tartışılmaya başlamıştır. Bu hat Afganistan'ın kuzey sınırını teşkil eden Yukarı Amu-Derya nehridir.

1870 Mart'ında Buhara Emiri Muzaffereddin topraklarının güneyinde Rus yenilgisiyle sarsılan otoritesini yeniden sağlamak amacıyla harekete geçtiğinde bölgede tansiyon yükselmişti. Bir takım sınır ihlalleri gerekçesiyle Şir Ali de rahatsızlığını Hindistan Valiliği'ne iletmış ve nehir üzerinde Andkuy'da bu tür ihlallere karşı tedbir maksadıyla bir istihkam inşa etmek istemiştir. Ayrıca Buhara Emiri'nin oğlu Surrah Bey'in Kabil'e ve Şir Ali'nin yeğeni Abdurrahman'ın Bu-

hara'ya sığınmış olmaları ve oralarda bir takım siyasî faaliyetlerle güçlerini toparlamaya çalışmaları bu gerilimi arttırmıştır (*British Documents, 1985: no.49 vd.*)

Forsyth'in St. Petersburg görüşmelerinde Afgan sınırının tespiti için her iki tarafın araştırma yapması alınan kararlardan biriydi. Buna binaen 20 Mayıs 1870 tarihli bir raporu Hindistan Hükümeti Rusya'ya göndermiştir. Bu raporda Afganistan'ın kuzey sınırı detaylarıyla açıklığa kavuşturulmuştur. Buna göre Şir Ali'nin bugün sahip olduğu topraklar babası Dost Muhammed'in otoritesini kurduğu bölgelerle aynıdır. Dolayısıyla Dost Muhammed'in hanlığının sınırları genel olarak Afganistan'ı Orta Asya'nın diğer devletlerinden ayıran hudut olarak kabul edilebileceği vurgulanmıştır. Bazı istisnaî dönemler hariç, Amu-Derya Buhara-Afgan sınırını teşkil etmiştir ki 1857 ve 1859'da Buhara Emiri Muzaffereddin ile Afgan Hanı Dost Muhammed'in uzlaştıkları nokta da budur. Emir nehrin güneyinde hiç bir hak talep etmeyeceğini, Afganistan'ın nehrin kuzeyindeki Türkmenlerin içişlerine karışmaması şartına bağlamıştır. Şir Ali de bu topraklarda kontrolü sağladığına göre Afganistan'ın kuzey sınırını Amu-Derya üzerinde kuzey-batıda Hoca Salih ve Kerki arasında bir noktadan başlayıp, doğu istikametinde Pencap, Vakhan'dan geçip Pamir Yaylası'nın Hindukuş'a kavuştuğu noktada sona erer (*British Documents, 1985: no.153*).

Rusya bu sıralarda Buhara topraklarında prestijini artırma ve ticarî faaliyetlerinin güvenliğini bahane ederek de Hive'ye karşı bir sefer tertipleme çalışmalarlarıyla meşguldür. Rusya'nın Buhara topraklarına girdiği ve birçok bölgeyi işgal ettiği esnada meydana gelen kargaşa ortamında, Şehr-i Sebz vilâyeti Buhara ile olan zayıf bağlarını tamamen keserek tam bir müstakil beylik haline gelmişti. Rusya da düzenlediği bir seferle bu şehri zaptetmiş ve Emir'in kontrolüne terk ederek Buhara üzerindeki itibarını kuvvet-

lendirmiştir (*Becker, 1968: 51*). Hive seferi hazırlıkları ise Stremoukhov'un Buhara'ya tâbi Çarcuy şehrinin Hive'ye ait olduğunu belirterek tartışma konusu yapması ile başlamıştır (*British Documents, 1985: no.85, 127, 142, 234*). "Afganistan'ın bütünlüğüne zarar vermeden" Hazar ile Orta Asya arasındaki önemli ticaret yollarından birisi üzerinde bulunan Çarcuy'u Rusya'nın işgal niyetini 17 Mayıs 1871'de A. Buchanan ile yaptığı görüşmede dile getiren Stremoukhov, 29 Mayıs'da da kervan ticaretinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesinin bir ön şartı olarak Hive'nin işgalini gündeme getirmiştir (*British Documents, 1985: no.104*). Ancak İngiltere'nin tepkisi karşısında bu planlarını rafa kaldırmak zorunda kalan Rusya, bu defa da Hindistan Hükümeti'nin "yumuşak karnı" olan Afganistan'ın kuzey sınırını ve tarafsız bölge meselesini tekrar ısıtıp bir Memorandumla tartışmaya açmıştır (*British Documents, 1985: no.254*). Gorchakov'un Vekili Westmann'ın kaleme aldığı bu çalışma Türkistan'da Rus-İngiliz rekabetindeki en büyük "pazarlık" olacaktır. Rusya'nın düşüncesi, Afgan sınırının çözüme kavuşturulmasına karşılık İngiltere tarafından Çarlık Rusyası'nın Hive'yi işgaline vize verilmesi olacaktır. Eğer Afgan sınırı problemi çözüme kavuşturulup bir anlaşma imzalanırsa, Rusya, Hive ile olan halledilmemiş sorunlarını çözmede sıkıntı çekecek ve hareket serbestliğini yitirecekti (*Becker, 1968: 62; Gillard, 1968: 130*). Dolayısıyla diplomasinin temel vasıtalarından olan elindeki bu kozunu kullanacaktı.

24 Ekim 1871'de A. Buchanan'ın Stremoukhov ile yaptığı görüşmesinde ilk defa telaffuz edilen ve taslak halinde olan memorandumda Rusya, Buhara ve Afganistan arasındaki devletlerin bağımsızlıklarının muhafaza edilip, Rusya ve İngiltere'nin hakimiyet alanları arasında bir tarafsız bölge oluşturulmasını istiyordu. Aslında, Ekim 1869'da D. Forsyth'in St. Petersburg'daki temasları neticesinde tarafsız bölge fikrinden

vazgeçilmiş ve Orta Asya'da iki nüfuz alanının tesisine karar verilmişti. Bu tarafsız bölgeyi Bedahşan ve Meymene oluşturacaklardı. İleri sürülen iddia ise bu iki vilâyetin hiçbir zaman Afganistan tarafından ele geçirilemediği, dolayısıyla Afgan hakimiyetinin söz konusu olamayacağı idi. Bu sebeple Buhara, Afganistan ve Hokand arasında kalan bir bölgenin kabul edilmemesi için bir neden olamazdı. Ayrıca İngiltere'nin Amu-Derya'nın sınır olması teklifi pratikte pek mümkün gözükmüyordu. Zira nehir bir çok koldan meydana gelmekteydi ve hangisinin sınırı ana yatak olduğunun belirlenmesi imkânsızdı. Rusya bir yandan Afganistan sınırı problemini yeniden tartışmaya açarken, bir yandan da Hive'nin işgali için hazırlıklarına başlamıştı. 19 Mart 1872'de St. Petersburg elçisi olarak atanan Augustus Loftus Rusya'da Hive'ye karşı bir sefere karar verildiğini bildirmiş ve aynı zamanda bölgeye asker sevkıyatının başladığını bildiren raporlar da Hindistan Valiliği'ne gönderilmiştir (*British Documents, 1985: no.10, 32, 44*).

Özellikle Bedahşan üzerindeki tartışmalar devam ederken, Orta Asya'da bir uzlaşma zemininin bulunması ve karar verilen Hive seferinin onayının alınması için Ocak 1873'de Çar II. Alexander'ın özel elçisi olarak Siyasî Polis Şefi Kont Schouvalov Londra'ya ulaşmış ve İngiliz Başbakanı Granville ile görüşmüştür (*British Documents, 1985: no.3, 4, 5*). Bu temaslarda ele alınan konuları ve Başbakan'ın düşüncelerini St. Petersburg elçisi A. Loftus'a 8 Ocak'da gönderdiği mektubundan takip ediyoruz. Granville, Hive seferinin baharda yapılacağına karar verildiğini doğrulayarak, Rusya'nın amacının da ticaret kervanlarının yağmalanmasına son vermek, 50 Rus esirini kurtarmak ve hana yaptıklarının cezasız kalamayacağını öğretmek olduğunu iletmiştir. Bu seferin uzun süreli bir işgal olmaması için gerekli talimatları Rus Hükümeti'nin verdiğini kaydetmektedir. İngiltere'nin bu sefer karşısında tavrının ne olacağı da gayet açık bir şekil-

de ifade edilmiştir: “eğer bu girişim Schouvalov’un açıkladığı amaçlar ve sınırlar içinde gerçekleşirse, Majestelerinin Hükümeti tarafından bir protestoya muhatap kalmayacaktır, fakat şüphesiz bu faaliyet İngiliz kamuoyunu endişelendirecektir ve iki devlet arasındaki iyi ilişkiler ile Orta Asya’da barışın sağlanması amacıyla yönelik Afganistan sınırı meselesinin çözüme kavuşturulması daha önemlidir.” Ocak ayının sonlarında St. Peterburg’a dönen Rus elçisinin Londra’daki temaslarının gayet memnun edici olduğunu bildiren Çar ile yaptığı görüşmede A. Loftus, Çar’ın Afgan sınırı ile alakalı sorunun en kısa zamanda İngiltere’nin önerileri doğrultusunda bir neticeye varmasını arzu ettiğini bildirdiğini Granville rapor etmektedir. Çar’ın bu arzusunun gerçekleşmesi bir hafta gibi kısa bir zaman aldı ve 31 Ocak 1873’de Rus Hariciye Vekili Gorchakov, Londra elçisi Brunnow’a Rusya’nın, Afganistan’ın kuzey hududunun iki devletin Orta Asya’daki nüfuz alanlarını ayıran sınır hattı olarak kabul edeceğini bildiren mesajını gönderdi (*British Documents, 1985: 110*). Bu anlaşmaya göre her iki devlet de kendi nüfuz alanları dahilinde huzuru bozan faaliyetleri ve komşu devletlerin topraklarına müdahale ve saldırıda bulunan hükümdarları alıkoymak için tüm yetkilerini kullanacaktı.

Neticede, İngiltere Hindistan’ın güvenliğini garanti altına alarak uzun zamandan beri istediği amacına ulaşmıştı. Rusya da buna mukabil aldığı ‘vize’ ile Türkistan’ın en eski medeniyet merkezlerinden biri olan Harezm’i uluslararası diplomaside ciddi bir protesto ile karşılaşmadan sınırlarına dahil etti. Rusya, İngiltere’ye verdiği bu taviz ile aslında kendi amacına ulaşmış oluyordu (*Kaushik, 1970: 53*). Bu dostane ilişkileri perçinlemek için de Çar II. Alexander’ın kızı İngiltere

Kraliçesi Victoria’nın ikinci oğlu ile evlendirilmişti (*Boulger, 1879: II, 325*).

SONUÇ

1863-73 döneminde Orta Asya’da Rus-İngiliz rekabetinde varılan uzlaşmada taraflar, bu alanlar içinde hakimiyetlerini tasdik ettirmiş ve bir hareket serbestliği kazanmış oluyordu. Çalışmamızda ele alınan dönemin ilk kısmında, yani 1863-1869 yılları arasında Rusların bölgede faal oldukları görülürken, İngilizlerin henüz ciddi bir tepkisi olmamıştı. Dönemin diğer kısmı, 1869-1873 yılları ise tam bir diplomasi trafiğine sahne olmuştur. 1869 Ekim-Kasım’ında varılan anlaşma ile bölge iki nüfuz alanına taksim edilmiş ve Türkistan Rusya’nın kontrolüne geçerken, Afganistan da İngiltere’nin himayesine giriyordu. Bundan sonrası bu iki alanı birbirinden ayıran sınırın tespitine yönelik çalışmalara hasredilmiştir. Nihayetinde bu sınır Afganistan’ın kuzey hududu olarak belirlenmiştir. Bölgedeki Rus-İngiliz rekabetinin takip ettiği seyri gayet yerinde tasvir eden bir müellif: “Rus faaliyeti ile İngilizlerin Doğu’daki çekimserliği Türkistan aleyhine birleşmişti. Onların nüfuz siyaseti, esasen zayıf olan Türkistan devletlerinin kaderini tayin etti ve Türkistan Asya’daki beynelmilel politikanın kurbanı oldu.” demektedir (*Hayit, 1995: 121-122*).

Ancak, hikâye burada bitmiyordu, çünkü Rusya XX. asrın ilk çeyreğinde geçirdiği bir takım siyasî ve ideolojik değişimlerle vizyonunu değiştirmiş ve XV. asırdan itibaren süregelen yayılcı politikasının hedefleri arasına şimdi de tüm dünyayı yerleştirmişti. Bu hedefler arasında coğrafi planda kendisine en uzak noktalardan biri olan Küba olduğu gibi, bölgede yer alan ve bu çalışmada incelemeye gayret ettiğimiz Afganistan da vardı.

AÇIKLAMALAR

1. Bu şahıslar izlenimlerini ayrıca kaleme alarak da bölge tarihi için önemli kaynaklar meydana getirmişlerdir; M. Elphinstone, *An Account of the Kingdom of Cabul*, London 1815; H. Pottinger, *Travels in Belooocistan and Sind*, London 1816.

2. Bu elçiler de müşahedelerini aktardıkları eserler vücuda getirmişlerdir; Alexander Burnes, *Travels into Bukhara*, London 1834; Arthur Conolly, *Journey to the North of India*, London 1834.

3. Burada İngiltere'nin savunmaya yönelik siyaset takip ettiğinden kastımız Rusya'nın işgallerinin bu denli hızlı olması karşısında İngiltere'nin aynı şekilde bir takım işgallere girişmemesiyle düştüğü savunma gibi gözüken tavrıdır. Esasen ikisi de Asya'da işgalci politikalar izlemişlerdir. Ancak, her zaman birbirlerini saldırganlıkla suçlamışlardır (*Kaushik, 1970: 49-50*).

4. Bu şekilde güvence vermenin misalleri Rusya'nın Türkistan içlerine yaptığı her işgal aşamasının ardından görülebilir. Bunun için bak; *British Documents on Foreign Affairs*, Part I, Series B, XI, Britain Russia and Central Asia,

1865-1878, ed. David Gillard, University Publications of America.

5. Bu mesele ile ilgili belgeler "Evrak 2" ana başlığı ve "Afganistan'ın Kuzey Sınırı ile Alâkalı Majestelerinin Büyükelçiliği ve Dışişleri Bürosu Arasındaki Yazışmalar ve Orta Asya Hakkında Rusya ile İngiltere Hükümetlerinin Görüşlerinin Özetleri: 1869-73" alt başlığı ile verilmiştir.

6. Bu konferansta ele alınan konular 122 numaralı belgede detaylı bir biçimde mevcut olup çalışmamızda buradan alıntı yapılmıştır.

7. Memorandum da bu iddiaları ileri süren Hindistan Valiliği bölge tarihi hakkında otorite kabul edilen Vambéry, Wheeler, Fournier, Ferrier ve Burnes'in muhtelif eser ve araştırmalarını kaynak olarak göstermektedir.

8. Bu raporların tamamı eserde "Forsyth'in Çar ve Bakanları ile 1869'da St. Petersburg'da Yaptığı Görüşmelerle Alakalı Sir A. Buchanan'nın Telgrafları ile Forsyth'in Mektuplarının Nüshası ve Özetleri" başlığı altında verilmiştir.

KAYNAKLAR

- BECKER, Seymour (1968), **Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865-1924**, Harvard University Press, Cambridge.
- BOULGER, D. Charles (1879), **England and Russia in Central Asia**, II, W. H. Allen & Co., London.
- British Documents on Foreign Affairs**, Part I, Series B, XI, Britain Russia and Central Asia, 1865-1878, ed. David Gillard, University Publications of America.
- CURZON, George N. (1967), **Russia in Central Asia in 1889 and the Anglo-Russian Question**, Frank Cass & Co. Ltd., London.
- GILLARD, David (1968), **The Struggle for Asia, 1828-1914: A study in British and Russian Imperialism**, Holmes & Meier Publishers, Inc., New York.
- HAYİT, Baymirza (1995), **Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- KAUSHIK, Devendra (1970), **Central Asia in Modern Times; A History from the Early 19th Century**, ed. N. Khalfin, Progress Publishers, Moscow.
- SARAY, Mehmet (1983-4), "Türkistan'da Rus-İngiliz Rekabeti", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi **Tarih Dergisi**, 34, s. 397-417.
- WHEELER, Geoffrey (1965), "The Russian Capture of Tashkent", **Central Asian Review**, XIII/2, s. 105-120.

THE RUSSO-BRITISH RIVALRY IN CENTRAL ASIA DURING THE PERIOD OF 1863-1873

Halil ÇETİN

*Kırıkkale University,
Faculty of Arts and Sciences*

ABSTRACT

The Central Asian geography, exhibited an inexhaustible activity throughout centuries, took its characteristic from being a constant route between the civilizations. However, the speed and capacity of these intensive relations decreased as a result of the New World's discovery and other developments compared with the previous centuries.

During the period of imperialism, however, this activity was inspired, for this time, by the rivalry of two great powers, Tsarist Russia and Great Britain that competed for influence in the area. While Russia was looking for a market to her economy, Britain was anxious about taking her most important Indian colony into a security line.

In this work, the subject is from which steps the aimed political solutions have passed. At last, the point of reconciliation was to separate region into two field of influence. Also, the same rivalry taking place in the Ottoman lands (Cyprus and the Straits) indicates that, in fact, how the matter was related with so wide geography.

Key Words:

Central Asia, Russo-British Rivalry, Russia, Britain

РОССИЙСКО-АНГЛИЙСКОЕ СОПЕРНИЧЕСТВО В СРЕДНЕЙ АЗИИ В 1863-1873 гг.

Халиль ЧЕТИН

Университет Кырыккале

Факультет естественных и гуманитарных наук

РЕЗЮМЕ

Среднеазиатский регион, веками переживавший в своих степях и долинах непрерывное движение и активность безусловно имел эту особенность благодаря своему положению перекрестка между цивилизациями, неизменного маршрута. С открытием Нового Света и других событий интенсивность и уровень контактов между западом и востоком уменьшились. В эпоху колониализма активность вновь возросла, но на этот раз это обуславливалось соперничеством двух великих держав того времени, Российской империи и Великобритании. В то время как Россия искала рынки для своих товаров, Великобритания пыталась создать круг безопасности вокруг Индии. В данной статье исследуется через какие этапы прошли вопросы политических целей. В итоге была достигнута договоренность поделить регион на две сферы влияния. С начала и до самого конца соперничества цели и методы в целом не отличались от соперничества над землями Османской империи (Кипр, Босфоры) и свидетельствует о том, насколько географически широко было это соперничество.

Ключевые слова:

Средняя Азия, Борьба за сферы влияния, Россия, Англия